

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ СИСТЕМ

Постановка проблеми. Безумовні переваги інтегрованих підприємств полягають в централізації маркетингової діяльності та фінансових коштів і, відповідно, можливість їх інвестування в найбільш необхідні галузі виробництва. Інтегрована економіка в агропродовольчій сфері – це практично єдиний спосіб забезпечення паритету економічних відносин сільськогосподарських товаровиробників з зовнішнім середовищем та дотримання всіх вимог щодо ведення сучасного екологічнобезпечного виробництва.

Огляд останніх досліджень. Теоретико-методичні аспекти оцінки інтеграційних систем досліджувались багатьма українськими вченими В.Г.Андрійчуком, П.П.Борщевським, П.І.Гайдуцьким, М.І.Долішнім, М.Ю.Коденською, І.І.Лукиновим, О.М.Онищенком, П.Т. Саблуком, О.М.Шпичаком, В.В.Юрчишиним та іншими. Ретельного вивчення та доопрацювання потребують питання соціально-економічної ефективності інтеграційних систем, що і обумовлює актуальність даної статті.

Метою статті стало узагальнення та обґрунтування основних складових формування соціально-економічної ефективності інтеграційних систем.

Результати. У плановій економіці основний критерій об'єднання — народногосподарська ефективність і доцільність. Існували методики, що дозволяють розрахувати і те, і інше, — відповідно, одно і те ж рішення могло виявитися як ефективним, так і неефективним. Але, як правило, цей принцип призводив до того, що створювалися структури, де усі процеси мали високу міру технологічної взаємозв'язаності. У ринковій економіці критерієм економічної ефективності служить комерційна прибутковість. Це призводить до того, що різноманітність форм об'єднань істотно ширша, ніж в плановій економіці.

Вперше ефективна інтеграція була сформульована в Японії ("кэйрецу") :

- розвиток системи взаємних постачань усередині групи, що заснованої на принципах довіри та забезпечує економію трансакційних витрат;
- налагодження загальної збутової мережі на основі вертикальних зв'язків "виробник-дистриб'ютор", що нерідко забезпечує основну частину обсягів продажу;
- широкий та інтенсивний обмін фінансовими, кадровими, інформаційними ресурсами у рамках загальної системи ділових стосунків (допомога окремим організаціям, що зазнають фінансових труднощів, ротація управлінських кадрів і тому подібне);
- залучення крупних обсягів позикових засобів з використанням в необхідних випадках солідарної відповідальності;
- стійкість фінансового положення банку групи, проведення ним політики довгострокового інвестування (хоча інвестиції цього банку не обов'язково переважають в інвестиційних ресурсах організацій групи);
- наслідування пріоритетів високої життєздатності і стабільності в довгостроковому плані, готовність до зниження ризиків функціонування за рахунок певного зниження рівня рентабельності організацій, що групуються;
- надання важливої координуючої ролі "клубу президентів" (президентській раді), що складається з керівників організацій-учасників групи;
- гармонізація внутрішньокорпоративних трудових стосунків на основі розумної диференціації прибутків усередині корпорації [1, с.32].

Аналізуючи досвід японських корпорацій, слід виділити його «ефектотворюючі» чинники, які можна задіяти стосовно українських інтегрованих структур :

- розвиток реальних внутріфірмових зв'язків, включаючи обмін ресурсами (що повинне емпірично фіксуватися через обсяги взаємних коопераційних поставок);

- наявність загальної системи внутрішньокорпоративного планування і кількісно чітких цільових завдань для всіх учасників об'єднання;
- зосередження уваги не на рівні та динаміки поточного прибутку учасників групи, а на нарощування інвестиційного потенціалу (у тому числі з позикових джерел) і на підтримку в конкурентоздатному стані виробничого апарату.

Перш, ніж розглядати певні критерії ефективності інтеграційних систем, необхідно зупинитися на загальних принципах їх оцінки. Початковим принципом розробки адекватних алгоритмів аналізу та оцінки ефективності інтеграційних структур є комплексність. Реалізація цього принципу вимагає дотримання наступних положень :

- оцінка ефективності інтеграційної структури повинна враховувати специфіку діяльності усіх груп учасників;
- необхідно брати до уваги складну сукупність внутрішніх та зовнішніх по відношенню до об'єднання чинників, що впливають на його кінцеву ефективність;
- сам процес інтегрованої діяльності, і її результат повинні знаходити адекватне відображення в інструментарії аналітичної роботи;
- розгляду підлягають усі види ефекту інтеграційної діяльності: економічний, науково-технічний, соціальний та ін.

Слід особливо відмітити виняткову важливість обліку зовнішніх чинників економічного середовища функціонування інтегрованих систем, починаючи із стадії обґрунтування корпоративних цілей і рівня можливої ефективності. Так, виявлення на цій стадії обмеженості фінансування та факту жорсткої конкуренції на конкретних ринках (наприклад, на ринку рослинної олії) цілком може зумовити постановку короткострокових цілей, не пов'язаних зі збільшенням фізичних обсягів виробництва продукції, що може стати передумовою забезпечення ефективності в майбутньому. І навпаки, відсутність відповідних маркетингових опрацювань і традиційна концентрація ресурсів з метою збільшення обсягів продукції здатні виступити серйозною перешкодою для ефективного функціонування інтегрованих систем [2].

Другим по важливості можна назвати принцип процесності, реалізація якого в аналізі ефективності інтегрованих систем спрямована на отримання адекватної інформації про причини тієї або іншої узагальненої оцінки результативності об'єднання. Наприклад, аналіз процесів діяльності інтегрованої структури в агропродовольчій сфері може торкатися наступних чинників:

- нарощування загальних обсягів інвестиційного потоку в основний капітал організацій-учасників;
- збільшення завантаження виробничих потужностей організацій та підприємств харчової промисловості;
- реструктуризація виробничого та управлінського апарату інтегрованих формувань;
- прискорення фінансових взаєморозрахунків та скорочення термінів освоєння, виробництва і реалізації продукції, робіт і послуг на основі раціоналізації взаємодії учасників;
- гармонізація взаємодії (по цілях діяльності та способах їх досягнення) різних по економічній природі господарських суб'єктів у рамках об'єднання, а також взаємодії організацій-учасників із зовнішніми контрагентами [3, с.58]. При цьому можливі, наприклад, збалансованість прибутків кожного учасника з урахуванням загальних результатів інтегрованої діяльності і збалансованість "зовнішньої" складової інвестиційного потоку і відповідних зобов'язань інтегрованої структури по погашенню боргу з її власними фінансовими ресурсами;
- рівня керованості учасників з боку головної організації;
- взаємопов'язаність головних потоків інвестицій в розвиток корпорації з регламентованими пріоритетами її діяльності на перспективу;
- підвищення питомої ваги довгострокових інвестицій;

- зміни абсолютних розмірів інвестицій в агропродовольчу сферу з боку фінансово-кредитних організацій, що беруть участь в інтегруванні.

Наступний принцип - орієнтація на вивчення приватних аспектів ефективності кожної з інтеграційних програм (принцип "програмності"). Загальний економічний ефект діяльності інтегрованого формування складається з сукупності приватних ефектів по планах інновацій (соціально-економічних, організаційно-управлінських, техніко-технологічних), інвестицій, виробництва і реалізації продукції, робіт і послуг [4, с.80]

Синергетичний ефект від реалізації планів інтеграційних формувань може досягатися по напрямках, які і повинні виявлятися в результаті аналізу. У їх числі можуть бути наступні:

- після ґрунтовної експертизи інвестиційних пропозицій учасників на рівні головної організації певна частина інвестиційного потоку знімається з безперспективних напрямів і йде в ефективні проекти з реальною віддачею;

- незавантажені виробничі потужності організацій і підприємств агропродовольчої сфери починають використовуватися для потреб інших учасників;

- у зв'язку з усуненням дублюючих розробок та інвестиційних проектів забезпечується економія фінансових витрат;

- значна доля спільних заходів виконується на основі об'єднання зусиль ряду або усіх учасників об'єднання.

Четвертим принципом оцінки ефективності інтеграційної системи є облік характеристик взаємовпливу господарюючих суб'єктів у рамках спільної діяльності.

В економічній теорії розроблені різні концепції структурно-функціонального управління великими економічними системами. Загальним для них являється кібернетичний підхід до управління економічною системою, в якій розрізняються такі структурні компоненти, як вхідні параметри, орган, що управляє, об'єкт управління, вихідні дані. На вході системи в кожен момент часу є обмежена кількість матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. Вихід системи складає певна множина споживчих вартостей і послуг, яке знаходиться у функціональній залежності від вхідних параметрів.

Оптимальне управління досягається при умові збігу максимуму і мінімуму цільовій функції в деякій точці, коли економічна система знаходиться в стійкому стані рівноваги. У цьому стані система досягає максимуму межі своєї ефективності, найбільш продуктивного режиму економічного росту. Таким чином, головне завдання управління великими економічними системами полягає в пошуку і реалізації дій, що управляють, які в умовах зовнішніх і внутрішніх зрушень забезпечать умови функціонування і розвитку системи.

Системні дослідження показують, що визначальною умовою оптимальної поведінки складних економічних систем являється їх нерівноважна самоорганізація, функціональна стійкість в нерівноважних станах. Нерівновага є такою ж фундаментальною властивістю економічних систем, як і рівновага. Якщо врівноважений стан є необхідною умовою стаціонарного існування економічних систем, то нерівноважений стан є істотним моментом переходу в новий стан, в якому економічна система отримує вищий рівень організації і продуктивності. Тільки тоді, коли економічна система втрачає функціональну стійкість, виникають процеси самоорганізації та формування нових ефективних структур.

Перебуваючи в нових умовах функціонування, що стабілізує положення, економічна система, таким чином, проходить свої врівноважені стани як проміжні етапи на траєкторіях нерівноваженої самоорганізації.

Синергетичний аналіз складних систем показує, що параметри, що управляють, не регулюють безпосередньо поведінка об'єкту управління, а формують внутрішній механізм його самоорганізації. Синергетичний підхід дозволяє знайти ефективні шляхи управління економічними системами, що функціонують за законами ринкової кон'юнктури. Цей підхід орієнтований на пізнання закономірностей самоорганізації

складних об'єктів в умовах хаотичної спонтанної структуризації, що обумовлює доцільність використання синергетичного підходу при визначенні переваг та оцінці ефективності інтеграційних процесів.

В основі економічного ефекту при утворенні інтегрованих структур лежить так званий синергетичний ефект. До загальних та таких, що найчастіше зустрічаються чинників, які забезпечують синергетичний ефект, відносяться:

- економія на масштабах за рахунок зниження так званих постійних витрат;
- підвищення рівня управління;
- диверсифікація, яка знижує ризики;
- сприятливі умови для завоювання ринків та приріст їх за рахунок традиційних ринків;
- поширення передових технологій;
- інформаційне забезпечення на більш високому рівні та ін. [5, с.18].

Всі ефекти від створення інтегрованих агропромислових формувань пов'язані з масштабними змінами, так званою синергією або ефектом масштабу. Синергізм базується на отриманні додаткових переваг або додаткової вартості від об'єднання частин в єдине ціле: переваги нового формування більші, ніж сума переваг окремих частин до об'єднання. Справедливим, стає вираження $2+2>4$.

Теоретично будь-яке об'єднання підприємств, що не призводить до росту економічної вартості сформованої в результаті структури, не є доцільним. В зв'язку з цим синергетичний ефект може виражатися сумою економії грошових коштів від формування інтегрованої структури, а його оцінка може бути представлена таким чином:

$$\Delta n = ((PN)_n + (PA)_n + (EE)_n) - (In + Tn + Io) \quad (1.1)$$

де n - розрахунковий період часу; Δn - ефект після об'єднання підприємств в інтегровану структуру; $(PN)_n$ - розрахунковий додатковий прибуток від розширення масштабів діяльності; $(PA)_n$ - розрахунковий додатковий прибуток від зниження ризику за рахунок диверсифікації діяльності інтегрованої структури; $(EE)_n$ - економія поточних виробничих витрат; In - додаткові інвестиції на реконструкцію і розширення; Tn - приріст (економія) податкових платежів; Io - інвестиції у момент утворення інтегрованої структури [6].

Оцінка ефективності інтеграції має два аспекти розгляду: оцінка і аналіз фактично досягнутих результатів та оцінка і аналіз ефективності створення інтегрованої структури. Другий аспект потрібний для ухвалення рішень про необхідність інтеграції та розробки фінансово-економічного механізму майбутнього об'єднання, наприклад проводиться аналіз очікуваної ефективності фінансово-промислової групи з метою виділення складових ефектів синергії і визначення засобів досягнення цілей інтеграції підприємств.

На основі аналізу підходів і принципів оцінки ефективності управління інтегрованими структурами сформулюємо основні критерії їх ефективності. З безлічі критеріїв пропонуємо теорією виділити наступні:

- при операційному об'єднанні основою для визначення ефективності є облік комплексу доданків майбутньої синергії з використанням логіки: "виробничо-господарські складові синергії - фінансовий результат інтеграції"; узагальнюючим критерієм ефективності визнається "очікуваний чистий виграв", рівний різниці між дисконтованою вартістю майбутніх прибутків і ціною, що сплачується за організацію, що придбалася. Відповідно до цього підходу організація-ініціатор повинна визначити вільні потоки грошових коштів (різниця між прогнозованим об'ємом виручки і витратами) після злиття. Найбільшою складністю є оцінка майбутніх потоків грошових коштів приєднуваної організації. Вважається, що використання цього критерію переважно для оцінок довготривалих ефектів злиття [7];
- критерієм ефективності вважається ріст прибутку з розрахунку на одну акцію для акціонерів обох інтегрованих організацій;

- при оцінці ефективності інтеграції ретельному обліку підлягають витрати, які несе поглинаюча організація. Виплати акціонерам організації, що поглинається, можуть здійснюватися у вигляді звичайних або привілейованих акцій, заліку боргових зобов'язань, грошових коштів або комбінацій цих форм. Якщо при здійсненні угоди в якості засобу платежу використовуються цінні папери, то при розрахунках вони конвертуються в грошовий еквівалент за ринковою вартістю. Аналогічний прийом застосовується, якщо поглинаюча організація переймає на себе зобов'язання організації, що купується;

- народногосподарський критерій оцінки ефективності інтегрованих формувань істотний не лише для державних інстанцій, але і для приватних інвесторів, зобов'язаних передбачати відношення державних структур до проекту.

При визначенні ефективності інтегрованих структур повинен враховуватися механізм їх формування. У структурах, де учасники зберігають господарську і юридичну самостійність, доцільно визначати ефективність окремих господарств-учасників. При втраті підприємствами господарської і юридичної самостійності ефективність слід визначати в послідовності технологічного ланцюжка «виробництво сільськогосподарської продукції (рослинництво, тваринництво) - переробка - реалізація».

Сумарний економічний ефект кооперативно-інтегрованих структур (КІС) може бути представлений вираженням:

$$\mathcal{E}_{\text{кіс}} = \sum_{i=1}^n \mathcal{E}_i \rightarrow \max \quad (1.2)$$

де, $\mathcal{E}_{\text{кіс}}$ - ефект кооперативно-інтегрованих структур;

$\mathcal{E}_i$ - ефект i -го учасника; $i = 1, 2, 3, \dots, n$.

При визначенні ефективності кооперативно-інтегрованих структур можна використовувати і порівняльний метод. Ефективність інтегрованих структур визначається на основі порівняльного аналізу ефективності окремих господарств-учасників до і після інтеграції (при обов'язковій порівняльності інформації). Якщо прийняти як узагальнювальний показник прибуток (Π), тоді ефективність може бути обчислена по формулі:

$$\Delta \Pi = \Pi_{\text{кіс}} - \sum_{i=1}^n \Pi_i \quad (1.3),$$

де $\Pi_{\text{кіс}}$ - прибуток інтегрованої структури;

Π_i - прибуток i -го підприємства до входження до складу інтегрованої структури.

Ефективність інтеграційних систем - комплексне поняття, що знаходиться в залежності від організаційно-економічних, техніко-технологічних, соціальних, екологічних і природно-біологічних чинників, що визначають можливість підприємств на основі спільних дій у рамках інтеграційних зв'язків знизити транзакційні витрати, отримати додатковий (синергетичний) ефект. Останній виникає, коли на базі інтеграції виробництв вдається використовувати особливості їх потреби в матеріальних і фінансових ресурсах, отримати економію ресурсів за допомогою маневрування ними між виробництвами. Схематично основні фактори та складові ефективності інтегрованих систем в агропродовольчій сфері України представлено на рис.1.2.

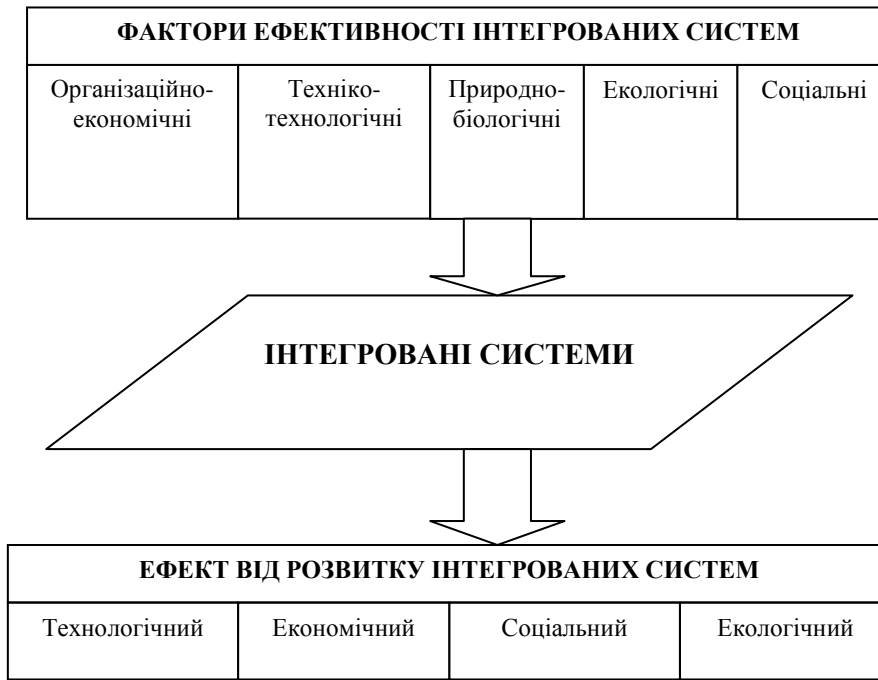

Рис. 1.2. Фактори та складові ефективності інтегрованих систем

До основних напрямів оцінки впливу створення інтеграційних агропродовольчих систем на економіку регіону можна віднести:

- зміцнення інвестиційного потенціалу і поліпшення інвестиційної клімату в регіоні;
- реалізація наявних порівняльних переваг регіональної економіки;
- підвищення науково-технічного рівня виробництва, його сприйнятливості до технологічного прогресу та до змін ринкової кон'юнктури;
- вклад в рішення регіональних та соціальних проблем.

Висновки. Першочерговим завданням сучасного етапу розвитку агропродовольчої сфери України є забезпечення продовольчої безпеки на основі стійкого розвитку. Становлення ефективних інтеграційних процесів позитивно впливає на пом'якшення аграрної кризи, досягнення стійкої конкурентоспроможності господарств, об'єднаних в інтегровані структури, рішення соціальних проблем сільських територій. Розвиток інтеграційних систем в агропродовольчій сфері визначається вимогою раціонального використання обмежених економічних ресурсів як в сільському господарстві, так і в промисловості. Переваги їх розвитку проявляються в зниженні собівартості продукції, глибокій комплексній переробці сільськогосподарської продукції, максимальному збереженні сировинних ресурсів сільськогосподарського походження, високій якості продукції та високому рівні екологічної безпеки.

Анотація

Узагальнено основні методичні підходи до оцінки ефективності інтеграційних систем. Визначено фактори та складові ефективності інтегрованих систем. Сформульовано основні критерії ефективності управління інтеграційними системами.

Ключові слова: інтеграція, системи, ефективність, методика

Аннотация

Обобщены основные методические подходы к оценке эффективности интеграционных систем. Определены факторы и составляющие эффективности интеграционных систем. Сформулированы основные критерии эффективности управления интеграционными системами.

Ключевые слова: интеграция, системы, эффективность, методика.

Summary

The basic methodical going is generalized near the estimation of efficiency of the integration systems. Factors and constituents of efficiency of the computer-integrated systems are certain. The basic criteria of efficiency of management the integration systems are formulated.

Keywords: integration, systems, efficiency, methodology

Список використаної літератури:

1. Якутин Ю.В. Интегрированные корпоративные структуры: развитие и эффективность. М.: ЗАО Издательский дом "Экономическая газета", 1999.—115с.
2. Асаул А. Н. Подходы и принципы оценки эффективности корпоративной структур//Сборник трудов Санкт-Петербургского инженерно-экономического университета «Современные проблемы экономики и организации промышленных предприятий», вып. 2. —СПб, 2002.—С.42-49
3. Заренков В. А. Проблеми розвитку будівельних компаній в умовах російської економіки. - СПб., Стройиздат СПб, 1999.—185с.
4. Интегрированные финансово-промышленные структуры; под ред. Турчака А.А., "Наука", СПб., 1996.—108с.
5. Добронравова И.С. Синергетика: становление нелинейного мышления / И.С. Добронравова. – К.: Наук. думка, 1990. – 378 с
6. Квасникова Н.В. К вопросу об оптимальных размерах интегрированного агропродовольственного формирования / Н.В.Квасникова. — Режим доступа: science-bsea.narod.ru/2006/ekonom_2006_kvasnikova...
7. Булеев И.П. Проблемы оценки эффективности интеграции предприятий: синергетический подход / И.П. Булеев, С.В. Богачев. — Режим доступа: lib.sau.sumy.ua/cgi-bin/irbis64r_opak62/cgiirbis...